

מגילת המקדש כמקור להלכה כיתתית

מאת

מנשה (מנפרד) רפאל ליהמן

הרעה הרווחת בחקר תולדות בית שני היא שלצדוקים לא הייתה תורה שבעל פה, כלומר — פרשנות כתובה לחוקת התורה. ואולם סבורני שבידיהם של הצדוקים — והכוונה היא לכל הכתות הפורשות — היו ספרי הלכה. וראיה לדבר הפירוש למשנה העשירית שבמגילת תענית המדבר על "ספר שהיה כתוב ומונח לצדוקים" וכו'. בספר זה לא ניתנו מקורות ל"גזירות" — "וכשהיו כתובין, אדם שואל והולך ורואה בספר, אומר להם מניין אתם יודעים . . . — לא היו יודעין להביא ראיה מן התורה" וכו'. כאשר גברה ידם של הפרושים ובוטל כחה של ההלכה הצדוקית עשו אותו יום חג. הכרות יום טוב זה מעידה עד כמה מקובלת היתה ההלכה הצדוקית בעם ובאיו מידת-חשיבות העריכו חז"ל את ביטולה.

נראה לי שמגילת המקדש, שפרסם לאחרונה פרופ' יגאל ידין¹, מכילה הלכות רבות שהן סוטות מן ההלכה של הפרושים, והן מוכירות את "ספר הגזרות" של הצדוקים, לפיכך המחקר של מגילת המקדש חשוב לא רק להבנת תולדות הכת מקומראן אלא גם לתולדות ההלכה בכללותה. ראוי הוא ידין להערכה רבה על הפרסום היסודי והנאה של המגילה.

לפני עשרים שנה, כאשר ידין ואביגד פרסמו את המגילה החיצונית לבראשית, כתבתי: "פרסום המגילה החיצונית לבראשית שנעשה במהירות ובמומחיות על-ידי חוקרים מישראל, מבהיר עוד יותר שתנאי כל יעבור לחוקרים העוסקים בחקר יסודי במגילות ים המלח הוא ידיעה מקיפה של ספרות התלמוד. לכן, (מצב) אומלל הוא שבגלל התנאים המדיניים הנוכחיים אין מקום להשתתפות של חוקרים יהודיים ב'צוות הבין-לאומי והבין-דתי' של שמונת החוקרים שנתמנו להכין את פרסומן של המגילות"².

עתה נתמלאה משאלתי זו, המחקר נעשה על-ידי פרופ' יהודי תלמיד חכם ובר

1 מגילת המקדש, בעריכת יגאל ידין, החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, ירושלים תשל"ז, שלשה כרכים.

2 Revue de Qumrán, No. 2, October 1958: "1 Q Genesis Apocryphon in the light of 2 Targumim and Midrashim".

[2]

מגילת המקדש כמקור להלכה כיתחית

אורין; הוא גם שאב עצה מפי חכמים אחדים ובמיוחד נשען על פרופ' שאול ליברמן שליט"א, ראש וראשון בחכמת-ישראל.

מטרחי במאמר זה לדון בכמה מן ההלכות שבמגילה כדי לקבוע את מקומן בהשתלשלות ההלכה במשך הדורות. ידיו מקדים לחיבורו את דברי המשנה: "לא עליך המלאכה לגמור ואין אתה בן חורין להפטר ממנה" (אבות ב', טז), כלומר — אין הוא טוען שמיעה את תכנה של המגילה עד תומה. אולם מאמציו הגדולים והמוצלחים פתחו שערים למחקרים משלימים, שלרשותם העמיד כלים בעלי מיומנות רבה.

יורשה לי, איפוא, להעיר את הערותי לקטעים נבחרים מן המגילה, לפי הסדר:
עמוד ג', שורות 5-6:

[בו כסף וזהב מכול א]

[ולוא תטמאנו כי אם מן ה]

המגילה דורשת שכלי המקדש יהיו אך ורק מזהב שהוא טהור מטומאה, מכאן משתמע שהבינו "זהב טהור" (שמות כ"ה, יא) שאין הכוונה לזהב טהור מסיגים אלא טהור מבחינת ההלכה.

בספרות ההלכה אין דרישה כזאת. מקובלת הדעה, כפי שמפרש הרשב"ם: טהור — מזוקק.

עמוד ז', שורה 13:

[ועשני]תה פרוכת זהב]

אל-נכון מדגיש ידיו שאין במקורותינו ידיעה על פרוכת עשויה זהב, זהו תאור ייחודי למגילה. הוא סובר שהמגילה מניחה קיומן של שתי פרוכות. למקורות מן המשנה שמביא ידיו הייתי מצביע על שני מקורות נוספים: יומא ע"א, ע"ב: "פרוכת — דבר שלא נאמר בו זהב"; הלכות בית המקדש לרמב"ם, ז', ט"ז: "ושתי פרוכות היו עושין בכל שנה להבדיל בין הקדש לקדש הקדשים". גם ברשימת החמרים שמהם עשויה הפרוכת אין הוא מזכיר זהב.

המגילה שונה מן ההלכה ביחס לחומר ממנו עשויה הפרוכת, אך מסכימה עמה ביחס למספר הפרוכות.

עמוד י"ז, שורות 8-9:

מבן עשרי[ם] שנה ומעלה יעשו אותו ואכלוהו בלילה

בחצרות [ה]קודש והשכימו והלכו איש לאוהלו []

המגילה קובעת שיש לאכול את הפסח בחצר בית המקדש. זה עומד בנגוד להלכה: זבחים נ"ו, ע"ב — "מתניתא: הבכור והמעשר והפסח... ונאכלין בכל העיר". על חומרת ההלכה שבמגילה לעומת ההלכה המקובלת עוד נשוב לדון להלן.

עמוד כ"ג, שורה 4 ועמוד מ"ג, שורה 4:

העצי[ם] עולה ליה[']

[ובמועד קורבן ה]עצים באלה הימים יאכל ולוא יני[חן]

בודאי צודק ידין כשהוא משחזר אחדים מקטעים אלה כדי לכלול בהם ציונים לחג העצים ולטקסים הקשורים באספקת העצים למזבח. היסוד לחג זה מוזכר במשנה תענית כ"ו, ע"א וירושלמי תענית פ"ד, ה"ד: מה ראה זמן עצי כהנים והעם להימנות? אלא בשעה שעלו ישראל מן הגולה לא מצאו עצים בלישכה ועמדו אלו והתנדבו עצים משל-עצמן ומסרום לציבור... והתנו עמהן הנביאים שביניהן שאפילו לשכה מליאה עצים... שלא יהא קרבן מתקרב אלא משלהן תחילה... שנאמר: נחמיה י', לח — "והגורלות הפלנו על קרבן העצים הכהנים הלויים והעם להביא לבית אלהינו לבית אבותינו לעתים מזומנים שנה בשנה לבער אל מזבח ה' אלהינו ככתוב בתורה". חשובה כאן העובדה שבעל מגילת המקדש מזדהה עם חג היסטורי שיסודו, לפי המסורת, בתקופה הפרסית. הדביקות למסורת כזאת בעבודת המקדש מעידה על כך שאנשי הכת כללו בהלכות שלהם מנהגים המצויים בספרים האחרונים של התנ"ך ולא ראו אותם כחוקים "רבניים", אף על פי שלא נאמרו בתורה.

עמוד י"ט, שורה 5:

[בכורים] [כוהנים יהיו ואכלום בחצר]

ידין משלים את הטקסט: "ואכלום בחצר הפנימית". לעומת זאת, ההלכה מתירה אכילת הביכורים בכל מקום בירושלים, היא אוסרת את אכילתם רק מחוץ לחומות העיר.

הלכה זו נלמדה באחת העתיקות שביסוד התורה שבעל-פה — הקל וחומר. הטיעון הוא: אם מעשר שקדושתו קלה מקדושת הביכורים אינו נאכל מחוץ לחומות העיר (אבל נאכל בכל מקום בעיר), ביכורים שקדושתם חמורה בודאי שאינם נאכלים מחוץ לחומות העיר (מכות י"ז, ע"א).

ידין אולי מרחיק לכת בהשלמה שלו, כי אין אנו בטוחים שהמגילה אוסרת את אכילת הביכורים בחצר החיצונה של המקדש. כאפשרות אחרת נציע לקרוא "ואכלום בחצר החיצונה" או "ואכלום בחצר רות הקודש".

בכל אופן, הלכה זו מראה באופן ברור שאנשי הכת לא קיבלו את מידת הדרשה של קל וחומר כמקור להלכות.

עמוד מ"ו, שורות 1-3:

[]... [לון] יעוף [כול]

עוף טמא על מקד[שי]... [גני השערים] [אשר]

לחצר החיצונה וכול [] היות בתוך מקדשי לעו[לם]

האמצעים שיש לנקוט כדי להרחיק עופות טמאים מגג המקדש העסיקו את חז"ל; המשנה מדות ד', ו קובעת בשטח הגג "אמה כלה עורב" — להפחדת העורבים. מהות מכשיר זה נידון בתלמוד, מנחות ק"ז, ע"א ורש"י מסביר: מסמרות חדין תוחבין

בראש גג ההיכל לכלות העורבים שלא ישבו עליו. לפי ספר הערוך — דמות מברזל ניתנה בגג לשמש כדחליל להפחדת העופות.
את השריד המקוטע שבמגילה ניתן להבין בכל אחד מן הפירושים הדנים במכשיר להפחדת העופות.

עמוד מ"ז שורות 7, 9, 10

... כול עור בהמה טהורה אשר יזבחו
... ואל עיר מקדשי לוא יביאו
... ולוא תטמאו את העיר אשר
אנוכי משכן את שמי ומקדשי בתוכה ...

עמוד מ"ט, שורה 16

(לאחר הוצאת המת מן הבית)
ובגדים ושקים ועורות יתכבסו ...

עמוד נ', 14, 15, 16, 17, 18

ורחץ ב(מ)ים [יום] הראישון וביום השלישי ...
וביום השביעי ...
... וכול הכלים ובגדים ועורות וכול
מעשה עזים ...

... כי טמאים המה ...

המגילה קובעת שעורות בהמה, ואפילו של בהמות טהורות, הם טמאים. זה עומד בניגוד להלכה הקובעת שהעורות טהורים ומותרים בהנאה לכהנים. בבא קמא ק"ט, ע"ב; ק"י, ע"א — ת"ר מנין לכהן ... שעבודתו ועורו שלו, ת"ל "ואיש את קדשיו לו יחיה". היתר זה הוא גם ביסוד ההלכה ביומא י"ב, ע"א — "עורות קדשים בעלי אושפזכין נוטלין אותן בזרוע".

עמוד מ"ט, שורות 11-13:

וביום אשר יוציאו ממנו את המת יכבדו את הבית מכול
תגאולת שמן ויין ולתת מים קרקעו וקירותיו ודלתותיו יגרודו
ומנעוליו ומזוזותיו ואספיו ומשקופיו יכבסו במים ...
ידין מעיר שלהלכה זו אין מקור במקרא. אולם יש ספרות עשירה מאד הקשורה בהלכה זו והגושרת, מבחינה היסטורית, על מאות רבות בשנים.
המגילה קובעת כי שמן, יין ומים מקבלים טומאה באוהל המת ויש צורך לסלקם. ההלכה לגבי מים שונה, כי היתה הסכמה בין בית הלל לבית שמאי על דרך טהרת המים מטומאה, כגון אם נטמאו המים במגע מת. דרך טהרה זו נקראת "השקה" והיא מתוארת בפרוטרוט בברייתא, ביצה י"ז, ע"ב — "ושוין (בית הלל ובית שמאי)

שמשיקין את המים בכלי אבן (פירושו: שאינו מקבל טומאה) לטהרין". כלי האבן המכיל את המים משוקע במימי המקוה עד שמי המקוה נוגעים במים שבכלי. אי אפשר לטהר אוכלים ומשקים אחרים אחרי שנטמאו (השווה גם משנה מקואות ו', ח').

היה אם כן, תהליך הלכתי לטיהור מים שנטמאו בטומאת המת. אולם, הטפו הקשור במוות נמשך והנוהג של שפיכת המים במקרה של מוות נמשך ללא הרף, ביהדות הנורמטיבית, עד הזמן האחרון. רק אחד מן הראשונים הציע ש"מה שנהגו לשפוך מים בבית שמת שם מת אפשר שהוא משום טומאה וטהרה" (אבודרהם). מקורות ראשונים אחרים מימי הביניים נתנו פירושים דרשניים שונים לנוהג זה:

- 1) מלאך המוות טובל את חרבו במים בבית המת (תשב"ץ המצטט את ר' מאיר מרטנברג בן המאה הי"ג; כך גם דיעה אחת באבודרהם);
- 2) הוא סימן כבוד למת שהמים נפסקים כדרך שנפסקו במדבר אחרי מות מרים (צוטט על ידי התשב"ץ ובאבודרהם);
- 3) הוא סימן נוח כדי להודיע שנפטר מישהו בבית מבלי להיות מבשר רעות (צוטט בכלבו). הנוהג נכלל בשולחן ערוך, אם כי בהגהה, בציון שהוא מנהג (יורה דיעה של"ט, ה').

יש בידינו עדות היסטורית חשובה מאוד ממקורות לא-יהודיים על הדביקות שבה המשיכו יהודים, זמן רב אחרי טבילתם לנצרות, לדבוק במנהג זה. זה מובלט באופן דרמטי במסמכי האינקוויזיציה המצביעים על המנהג של שפיכת מים במקרה שמישהו מת כאחד הסימנים הבולטים של יהודים חשאיים! הם עחדו את המלשינים להביא מתיהדים לפני בית הדין של המשרה הקרושה כשיכלו להעיד על קיום נוהג זה. הנוהג היה רווח גם בארץ רחוקה כברזיל, בסוף המאה הט"ז, מאה שנה אחרי הגירוש מפורטוגל! לכן מנה המפקח הכללי של האינקוויזיציה בפורטוגל את הנוהג היהודי הבא ברשימת המנהגים המגלים את מציאותם של מתיהדים:

"Se por morte dalguns ou dalgumas . . . e guardandoas, derramando e mandando derramar agoas dos cantarres, e potes, quando algum ou alguma morre, dizendo, que as almas dos defuntos se vem ahy banhar, ou ^{3א} que o Anjo percutiente, iavou, a espada na agoa"³

ראוי לציין שהכנסיה ידעה לא רק על המנהג אלא גם על אחדים מנימוקיו. חוק היהודי, שלא היה אלא מנהג ושמקורו היה לוטה בערפל, היה בכל זאת כה מושרש

3 Primeira Visitação do Santo Ofício, Confissões da Bahia 1591-1592.

J. Capistrano de Abreu, Edição Sociedade Capistrano de Abreu, 1935

3א (תרגום חפשי): אם מת מישהו בבית ושופכים את המים שבבית מתוך אמונה שהמים יטהרו או נשמת המת בעולם הבא, או שמאמינים כי מלאך המות טבל את חרבו במים (הרי זה סימן של אנוסים השומרים על יהדותם).

מגילת המקדש כמקור להלכה כיתתית [6]

שרבים סיכנו את חייהם להמשך קיומו — אף בברזיל הקולוניאלית הרחוקה, המבודדת ממקורות התורה והיהדות. אחדים ממסמכי האינקוויזיציה הברזילאית מלמדים שהמים נשפכו גם כשעבד כושי נפטר.

בקיצור, הלכת שפיכת המים או סילוקם מבית המת נחקקה על ידי אנשי מגילת המקדש כחוק טומאה וטהרה שאין ממנה מפלט כפי שנתנה לו ההלכה. ביהדות המקובלת, למרות ההיתר לטהר את המים על ידי השקה, נמשך הנוהג של שפיכת המים והתקיים, אולי משום שההסברים הדרשניים כה משכו את הלב ואולי משום שהטבו הקשור למוות חיוק את הנוהג הזה. אולם, המקרה של נוהג זה מראה את העצמה הגדולה והחיות של מנהגי ישראל. מצד שני, מקרה שבו הלכה כיתתית, אף על פי שאינה תואמת את ההלכה המקובלת, ממשיכה להתקיים ביהדות המקובלת מסיבות שונות לגמרי מן הכוונה המקורית⁵.

עמוד נ', שורות 10-12 :

ואשה כי תהיה מלאה וימות ילדה במעיה כול הימים אשר
הוא בתוכה מת תטמא כקבר כול בית אשר תבוא אליו יטמא
וכול כליו שבעת ימים וכול הנוגע בו טמא עד הערב . . .

המגילה קובעת, שמותו של עובר שטרם נולד מביא טומאה מוחלטת על הבית, על יושביו ועל תכולתו, כבמקרה מותו של אדם.

דבר זה שונה לגמרי מן ההלכה הקובעת שמותו של עובר ברחם היא טומאה בלועה, שאינה מטמאה אפילו את אמו של העובר. שנינו: חולין ע"א, ע"א — משנה: האשה שמת ולדה בתוך מעיה ופשטה חיה ידה ונגעה בו — החיה טמאה טומאת שבעה והאשה טהורה עד שיצא הולד. גמרא: אמר רבה כשם שטומאה בלועה אינה מטמאה . . . טומאה בלועה מנלן? דכתיב (ויקרא י"א, מ) "והאכל מנבלתה יכס בגדיו".

המגילה קובעת במיוחד שבמקרה שהעובר נשאר ברחם האם הרי האם טמאה "כקבר" והיא שוב טמאה כל דבר שתבוא במגע עמו. הפירוט הרב שבחוק זה במגילה מצביע, שהמחבר הכיר היטב הלכה בתורה שבעל-פה העומדת לו בסתירה, וקטע זה שימש לו להדגשה מיוחדת בהתנגדותו להלכה.

Primeira Visitação do Santo Ofício as Partes do Brasil" Heitor Furtado de 4
Mendoza. Denúncias de Pernambuco 1593-1595. Serie Eduardo Prado, São Paulo,
1929

5 נסיון בלתי מוצלח לעקוב אחרי שרשי מנהג זה נעשו על ידי ש"ח קוק בסעיף "שפיכת מים
בשכונת המת", בספרו עיונים ומחקרים, ספר שני, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ"ג, עמ'
71-70.

עמוד ס"ו, שורה 16-17

לוא יקח איש את

בת אחיהו או בת אחותו כי תועבה היא

כאן יש הבדל ברור בין המגילה להלכה. המגילה אוסרת זיווג זה ואילו ההלכה לא רק מתירה אלא אף מעודדת אותו: יבמות ס"ב, ע"ב — ת"ר... והנושא את בת אחותו... עליו הכתוב אומר (ישעיה נ"ח, ט) "אז תקרא ר'ה' יענה תשוע ויאמר הנני". התלמוד מחזק כאן את ההיתר בעזרת פסוק מישעיה. כנראה שהאיסור הכיתתי לשאת בת אח או בת אחות היה נפוץ בעם וכנגדה היה צורך בהתנגדות מיוחדת ובעידוד.

יש הלכות נוספות שיש לבדקן לאור ההבדלים במסורות הלכתיות והבדלים פרשניים כפי שהם משתקפים במגילה. בין אלו יש למנות:

(א) מצב התבואה החדשה בהתיחסות מיוחדת לתאריך בלוח, שבו הותרה התבואה החדשה באכילה. ר' עמוד י"א, שורה 12; י"ח, שורה 13; י"ט שורות 7, 14; כ"א, שורות 7, 10; כ"ב שורה 15.

(ב) חוקים בדבר איסור מלאכה בראש חודש. ר' עמוד י"ד, שורה 10.

(ג) חוקים בדבר זקן ממרא. ר' עמוד נ"ו, שורה 7-10.

(ד) חוקים בדבר טומאת כלים, ר' עמוד מ"ט, שורה 12.

(ה) חוקים בדבר גבלת העוף. ר' עמוד מ"ח, שורה 6.

(ו) חוקים בדבר טומאת קרי. ר' עמוד מ"ה, שורה 8.

בכל המקורות המנויים לעיל שונה המגילה מן ההלכה המקובלת; בדיקה נוספת עשויה לגלות את ההבדלים בדרכי הפרשנות של ההלכה המקראית ובדרכי יישומה. כפי שראינו ברשימתנו הקצרה, המגילה מספקת לנו חומר עשיר הקשור למסורות הלכתיות שונות ביהדות. במיוחד חשובה בדיקה זו כשאנו חשים שמחוקקי השיטות השונות הכירו בשיטות שכנגד והתאימו את הצגת החוקים למלחמה בדעות האחרות. מגילת המקדש פותחת אופקים חדשים לחוקרי תולדות ההלכה; פרסומה בידי פרופ' ידן הוא הישג מדעי רב חשיבות וציון דרך בתחום מדעי היהדות.